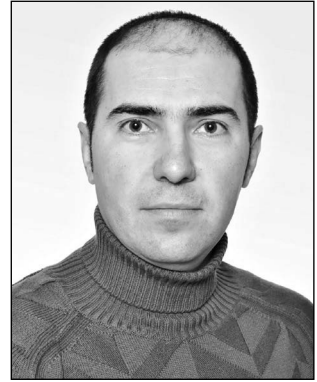

УДК 347.996

Олег ПЕЧЕНИЙ,
доцент кафедри цивільного права № 1 Національного
юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ПРО СПАДЩИНУ В КОНТЕКСТІ ОНОВЛЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

В Україні відбулася реформа процесуального законодавства як складова проголошеної керівництвом країни судової реформи.

Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року № 2147 (далі за текстом – Закон № 2147) у новій редакції викладено процесуальні кодекси, зокрема, Цивільний процесуальний кодекс України (далі — ЦПК). Як зазначено у супровідних документах до Закону, інституційні зміни, спрямовані на забезпечення здійснення правосуддя професійними та незалежними суддями, зокрема оновлення суддівського корпусу, формування нового Верховного Суду, передбачено законами України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», «Про забезпечення права на справедливий суд», «Про судоустрій та статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя», що були прийняті у 2015–2016 роках. На думку розробників, Закон сприятиме подоланню процесуальних проблем, які перешкоджають ефективному су-

довому захисту в Україні.

Завданнями Закону визначено забезпечення реального дотримання принципів судочинства на всіх стадіях судового процесу; запровадження ефективних процесуальних механізмів для запобігання розгляду справ за відсутності спору між сторонами, врегулювання спору між сторонами за участю судді; забезпечення належного функціонування нового Верховного Суду як єдиного для всіх судових юрисдикцій суду касаційної інстанції, впровадження механізмів вирішення юрисдикційних спорів та формування єдиної правозастосовної практики; запровадження механізмів протидії зловживанням процесуальними правами та ін. [1].

Ступінь ефективності проведеної модернізації процесуального законодавства, її вплив на судову практику виявить час, але вже наразі загальна схвальна оцінка рівня юридичної техніки Закону № 2147 видається надто оптимістичною. Більше того, складно очікувати позитивного враження від нормативно-правового акта кодифікаційного рівня, у який ще до набрання ним чинності вносяться зміни, більшість з яких зумовлені не концептуальними прорахунками, а недоліками і помилками його редакційного змісту.

При цьому зміни чомусь «приховані» у законі, який має інший предмет регулювання, безпосередньо не пов'язаний із реформуванням процесуального законодавства. Мається на увазі Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів» від 07 грудня 2017 року № 2234-VIII, розділом 6 якого вносяться зміни і доповнення у понад 20 норм оновленої редакції ЦПК, які не стосуються аліментних правовідносин.

Такі процеси ілюструють стихійність правотворчості, поспішність законодавця, істотність кон'юнктурних і політичних чинників законотворчого процесу, що, у свою чергу, багатократно зменшує позитивний результат реформування. Досвід країн, які також здійснюють модернізацію процесуального законодавства і судочинства, свідчить про тривалість і послідовність процесу оновлення, що виключає будь-яку поспішність.

Так, реформування цивільного судочинства Еквадору, проголошене у 2010 році, планується завершити лише у 2018 році, на розгляд процесуального кодексу парламентом країни відводиться два роки [2; с. 146–147]. Ще більш тривалими та багатоетапними є процедури реформування цивільного і процесуального законодавства європейських країн, наприклад Франції [3], що завершилося у 2016 році.

Український досвід у цьому сенсі інший. Проект, який став Законом України № 2147, був внесений на розгляд парламенту наприкінці березня 2017 року, визначений Президентом як невідкладний, розглянуто декілька тисяч поправок і остаточно прийнято на початку жовтня цього ж року. Тобто Верховна Рада України упоралася із розглядом і ухваленням цього Закону в рекордні строки, трохи більш як за півроку (враховуючи і період літньої відпустки), що є додатковим аргументом не на користь якості цього Закону.

Складно заперечувати, що в українських правових реаліях істотно оновлені процесуальні кодекси впливатимуть на практику вирішення судами всіх категорій цивільних справ, включаючи і спори, що випливають із спадкових правовідносин.

Проблематика спорів про спадщину і правозастосування у цій сфері була і залишається предметом наукових пошуків. До неї зверталися, зокрема, О. Є. Кухарев [4], І. В. Верещінська [5], окремі авторські колективи [6; 7]. Слід відзначити напрацювання І. М. Завгородньої, яка провела комплексне дослідження з цієї проблематики і вперше виокремила ознаки спорів, що виникають із спадкових правовідносин [8].

Утім, оновлення процесуального законодавства зумовлює проведення аналізу і визначення особливостей спорів про спадщину вже в контексті оновленого цивільно-процесуального інструментарію, що обґрунтовує відповідну мету цієї статті.

Аналіз тексту ЦПК дає змогу визначити ряд особливостей розгляду судами справ про спадкування за такими критеріями: підсудність справ; подання позову і вимоги до документів, що подаються до суду; розгляд справ у порядку спрощеного провадження; окреме провадження; проблеми перегляду судових рішень і формування судової практики у справах про спадкування.

Підсудність

Статтею 27 ЦПК зберігається як загальне правило, що позови до фізичної особи пред'являються в суд *за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування*, якщо інше не передбачено законом, а до юридичних осіб – *за їхнім місцезнаходженням* згідно з Єдиним державним реєстром юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань.

Однак слід звернути увагу на правила щодо виключної підсудності (ст. 30 ЦПК). Так, позови, що виникають із приводу нерухомого майна, пред'являються *за місцезнаходженням майна або основної його частини*.

Якщо пов'язані між собою позовні вимоги пред'явлені одночасно щодо декількох об'єктів нерухомого майна, спір розглядається за місцезнаходженням об'єкта, вартість якого є найвищою.

Новим є законодавче правило, що *позови кредиторів спадкодавця, які подаються до прийняття спадщини спадкоємцями, пред'являються за місцезнаходженням спадкового майна або основної його частини*. Очевидно, йдеться про позови кредиторів спадкодавця про звернення стягнення на спадкове майно (наприклад, позови про звернення стягнення на предмет застави). Аналіз новели дає підстави вважати про наявність зацікавленості у її запровадженні найбільш вагомим кредиторів спадкодавця — кредитодавців, тобто у банків та фінансових установ, які отримали процесуальну можливість подавати відповідні позови не чекаючи прийняття спадщини спадкоємцями.

Зазначені позови кредиторів спадкодавця не можуть охоплюватися поняттям «вимоги» кредиторів до спадкоємців у розумінні ст. 1281 Цивільного кодексу України (далі — ЦК), оскільки в силу норм цієї статті кредитор спадкодавця пред'являє вимоги до спадкоємців, *які прийняли спадщину*. Відповідно, строки пред'явлення кредитором спадкодавця вимог до спадкоємців, визначені частинами 2, 3 ст. 1281 ЦК, до таких позовів застосовуватись не можуть. Позови кредиторів спадкодавця, які подані до прийняття спадщини спадкоємцями, зазначених строків не переривають.

Можливість пред'явити позов за правилами виключної підсудності зберігається у кредиторів спадкодавця *виключно до моменту прийняття спадщини спадкоємцями*, після цього моменту *позови необхідно пред'являти за загальними правилами підсудності*.

Порушення правил територіальної підсудності є підставою для скасування судового рішення в апеляційному або касаційному порядку, з направленням справи для розгляду за встановленою підсудністю (ст. 378, п. 6 частини 1, 2 ст. 411 ЦПК).

Вимоги до позову, що подається до суду

Оновлений ЦПК запровадив конструкцію «*заяви по суті справи*», у яких учасники справи письмово викладають свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору.

При цьому відповідно до ст. 174 ЦПК учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору ***виключно*** у заявах по суті справи.

До заяв по суті справи належать: позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо

позову або відзиву. Допускається також подання учасниками додаткового пояснення щодо окремого питання, яке виникло при розгляді справи. На нашу думку, за змістом ст. 174 ЦПК заява по суті справи у вигляді відзиву, заперечення або відповіді на відзив може відповідною стороною змінюватись, доповнюватись, обґрунтовуватись, а тому не слід виключати її існування не в одному, а в декількох документах, що подаються до суду.

ЦПК деталізовано вимоги до форми і змісту позовної заяви, за змістом ст. 175 ЦПК виокремлюються обов'язкові й факультативні реквізити позовної заяви. Зокрема, з метою усунення дублювання тождесних справ у різних судах, позов обов'язково має містити підтвердження позивача про те, що ним не подано іншого позову (позовів) до цього ж відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав (п. 10 ч. 3 ст. 175 ЦПК). Оскільки у цій статті йдеться саме про *підтвердження позивача*, у випадку відсутності поданого позову немає обов'язкової потреби надавати підтвердження із посиланням на Єдиний державний реєстр судових рішень (Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему) чи інші аналогічні джерела, достатньо, щоб позов містив застереження про неподання позивачем інших позовів.

При викладенні змісту позовних вимог позивач вказує спосіб (способи) захисту прав або інтересів, передбачений законом чи договором, або інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону і який позивач просить суд визначити у рішенні. Наведене положення здатне породити проблеми у площині практичного правозастосування. Право на вибір способу є невід'ємною складовою права на судовий захист, але при цьому, коли позивач вправі обрати інший спосіб (способи) захисту прав та інтересів, який не суперечить закону – лише за відсутності способу захисту, передбаченого законом чи договором або в будь-якій ситуації, коли у позивача виникає таке бажання.

У позовній заяві можуть бути вказані й інші відомості, необхідні для правильного вирішення спору. Зокрема, у справах, що впливають із спадкових правовідносин, можуть наводитися відомості про заповіт, заповідальне розпорядження вкладника банку, склад спадщини, коло спадкоємців, прийняття ними спадщини або відмову від прийняття, видані свідоцтва про право на спадщину та інші, необхідні для вирішення справи обставини.

Розгляд справ у порядку спрощеного провадження

Новітніми змінами запроваджено розгляд справ у порядку спрощеного провадження, за яким, з метою процесуальної економії, мають розгляда-

тися малозначні, справи, що виникають з трудових відносин та будь-які інші справи, віднесені до юрисдикції суду, за винятком справ, перелічених у ч. 4 ст. 274 ЦПК.

При вирішенні питання про розгляд справи в порядку спрощеного або загального позовного провадження судом враховується низка чинників, включаючи ціну позову; значення справи для сторін; обраний позивачем спосіб захисту; категорію та складність справи; обсяг та характер доказів у справі, в тому числі, чи потрібно у справі призначити експертизу, викликати свідків тощо; кількість сторін та інших учасників справи; чи становить розгляд справи значний суспільний інтерес; думку сторін щодо необхідності розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження.

Але при цьому встановлені категорії справ, які не можуть розглядатися у порядку спрощеного позовного провадження (ч. 4 ст. 274 ЦПК).

№	Не можуть розглядатися у порядку спрощеного позовного провадження
1)	справи, що виникають з сімейних відносин, крім спорів про стягнення аліментів та поділ майна подружжя
2)	справи щодо спадкування
3)	справи щодо приватизації державного житлового фонду
4)	справи щодо визнання необґрунтованими активів та їх витребування
5)	справи, в яких ціна позову перевищує п'ятсот розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб
6)	інші вимоги, об'єднані з вимогами у спорах, вказаних у пунктах 1–5.

У цьому переліку наведені справи щодо спадкування, при цьому не відомі жодні причини, якими б це рішення було обґрунтоване. Очевидно, законодавець виходив із критерію значущості для сторін спору про спадщину. Наступною проблемою є визначення кола справ, які підпадають під цю категорію. У цьому сенсі навряд чи можливо визначати вичерпний перелік справ, які підпадають під дію цієї норми, достатньо скористатися певними критеріями (ознаками) таких спорів.

І. М. Завгородня визначила ознаки спорів, що виникають із спадкових правовідносин: вони підлягають вирішенню після відкриття спадщини; однією із сторін завжди виступає спадкоємець, який в установленому законом порядку прийняв спадщину або звертається до суду із позовом про надання додаткового строку для прийняття спадщини; характеризуються широким застосуванням процесуальної співучасті; належать до виключної цивільної юрисдикції та не можуть передаватися на розгляд третейського суду. При цьому авторка зазначає, що наведені ознаки не обумовлюють наявності суттєвих процесуальних особливостей судового розгляду досліджуваних справ [8; с. 3–4]. Видається, що обов'язковими ознаками таких спорів у площині застосування п. 2 ч. 4 ст. 274 ЦПК є: суб'єктний склад – наявність спадкоємця, який прийняв спадщину (визнається таким, що прийняв спадщину); вирішення спору після відкриття спадщини; прямий чи опосередкований зв'язок предмета спору зі спадщиною.

Виходячи із цих критеріїв, більшість справ, що впливають із спадкових правовідносин, не можуть розглядатися у порядку спрощеного позовного провадження. Це стосується спорів про усунення від права на спадкування (ст. 1224 ЦК), визнання права на спадкування, визнання заповіту недійсним (ст. 1257 ЦК), визнання недійсним свідоцтва про право на спадщину (ст. 1301 ЦК) та ін.

Окреме провадження. Визнання спадщини відумерлою

Розгляд справ у порядку окремого провадження не зазнав істотних змін. Визначення окремого провадження як виду непозовного цивільного судочинства у ч. 1 ст. 293 ЦПК відтворює норму ч. 1 ст. 234 ЦПК у попередній редакції. Без змін залишився перелік справ окремого провадження, у якому міститься така категорія справ, як визнання спадщини відумерлою (п. 8 ч. 2 ст. 293 ЦПК), чому присвячені статті 334–338 гл. 9 розд. 4 ЦПК.

При цьому розширена підсудність цих справ, оскільки місце подання заяви про визнання спадщини відумерлою визначено у ст. 334 ЦПК **альтернативно**: за місцем відкриття спадщини за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини.

Право вибору місця подання заяви із двох визначених законом належить заявнику.

За змістом ст. 1277 ЦК право на відумерлу спадщину має територіальна громада. Оскільки заява про визнання спадщини відумерлою розглядається у порядку окремого провадження, це виключає наявність спору

про право, який вирішується у порядку позовного провадження, зокрема спору між спадкоємцями, між спадкоємцями і кредиторами спадкодавця про виконання вимог останніх (статті 1281, 1282 ЦК України) та ін. За наявності такого спору суд залишає заяву про визнання спадщини відумерлою без розгляду (ч. 6 ст. 294 ЦПК). До кола спорів про право, які унеможливають визнання спадщини відумерлою, слід також віднести справи про визначення додаткового строку для прийняття спадщини (ч. 3 ст. 1272 ЦК), про визнання права власності у порядку спадкування або за набувальною давністю (ст. 344 ЦК), перерозподіл спадщини (ст. 1280 ЦК) та ін.

Законодавцем розширено коло суб'єктів, які залучаються до участі у справі про визнання спадщини відумерлою. Відповідно до ч. 1 ст. 337 ЦПК справа розглядається судом з обов'язковою участю заявника та з обов'язковим повідомленням усіх заінтересованих осіб. Необхідно звернути увагу, що заявниками можуть бути не тільки органи місцевого самоврядування, а й кредитори спадкодавця; власники (користувачі) суміжних земельних ділянок.

Але при цьому, незалежно від того, хто виступає заявником, обов'язковим є залучення до участі у справі органів місцевого самоврядування за місцем відкриття спадщини та (або) за місцезнаходженням нерухомого майна, що входить до складу спадщини. За змістом ч. 2 ст. 337 ЦПК не виключається залучення до участі у справі кількох органів місцевого самоврядування. Ці органи залучаються судом як заінтересовані особи (ч. 4 ст. 294 ЦПК).

Проблеми формування судової практики у справах про спадкування

Доволі тривалий час чинником формування судової практики були роз'яснення з питань застосування норм матеріального і процесуального права, які надавалися судам шляхом прийняття постанов Пленуму ВСУ та Пленумів вищих спеціалізованих судів, зокрема Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ (ВССУ). З питань застосування норм спадкового права існує постанова Пленуму ВСУ від 30 травня 2008 року № 7 «Про судову практику у справах про спадкування», до якої звертаються суди при вирішенні спадкових спорів. Безперечно, окремі положення цієї постанови, як і інших постанов, потребують перегляду, однак наразі складно сказати, як це здійснюватиметься, чи вноситимуться зміни до існуючих постанов. Неоднозначною бачиться доля постанов Пленуму ВССУ. Нам видається, що оскільки вони являють собою певний різновид тлумачення чинних правових норм, посилення на

постанови судових пленумів у позовних заявах та інших документах, що подаються до суду сторонами, є цілком припустимим. Але суд у своїх рішеннях посилається при цьому на норми права і викладає їх власне, судове тлумачення.

Найближчим часом слід очікувати прийняття нових постанов Пленуму Верховного Суду, оскільки Законом № 2147 Пленуму були повернуті відповідні повноваження і передбачено, що за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики Пленум надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства при вирішенні судових справ (п. 10² ч. 2 ст. 46 Закону України від 02 червня 2016 року «Про судоустрій і статус суддів»). Слід звернути увагу, що роз'яснення можуть стосуватися застосування норм як матеріального, так і процесуального права. Виходячи з положень цієї норми, враховуючи наступництво відповідних судових органів, Пленум Верховного Суду має не тільки надавати роз'яснення, а й вносити зміни до існуючих постанов з тих чи інших питань, включаючи застосування законодавства про спадкування.

На Пленум Верховного Суду покладається систематизація та забезпечення оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, в яких вони були сформульовані. Очевидно, йдеться про правові позиції, які будуть сформульовані, але залишаються і правові позиції, викладені у раніш ухвалених рішеннях Верховного Суду України, оскільки про них згадується у новітньому процесуальному законодавстві (п. 7 розд. XIII «Перехідні положення» ЦПК), але на «старі» правові позиції повноваження Верховного Суду у цій частині не поширюються.

Перелік використаних джерел

1. *Проект Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів. Картка законопроекту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415.*

2. *Ермакова Е. П. Реформа гражданского судопроизводства Эквадора // Современное право. – 2013. – № 5. – С. 146–149 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.sovremennoepravo.ru/>*

3. *Alert: The Reform of French Contract Law – What to Expect? //*

<http://www.brownrudnick.com/alert/alert-the-reform-of-french-contract-law-what-to-expect/>

4. Кухарев О. Є. *Актуальні питання спадкового права у судовій практиці : практич. посіб.* – К. : Алерта, 2017. – 260 с.

5. Верещинська І. В. *Предмет доказування у справах щодо спадкування : автореф. ... канд. юрид. наук.* – Харків, 2015. – 20 с.

6. *Сучасні тенденції розвитку спадкового права (порівняльно-правове дослідження : монографія / [Ю. О. Заїка, Н. Б. Солтис, В. В. Проценко, Є. О. Рябокони]* ; відп. ред. академік НАПрН України В. В. Луць. – К. : Науково-дослідний ін.-т приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. – 248 с.

7. *Спадкове право. Практика застосування нотаріусами України / за заг. ред. В. М. Марченка.* – Харків : ФОП Лисяк Л. С., 2012. – 736 с.

8. Завгородня І. М. *Розгляд судами справ у спорах, що виникають із спадкових правовідносин : автореф. ... канд. юрид. наук.* – Харків, 2016. – 20 с.

ПЕЧЕНИЙ О. Особливості вирішення спорів про спадщину у контексті оновлення процесуального законодавства.

У статті аналізуються особливості вирішення спорів про спадщину у зв'язку із прийняттям нової редакції Цивільного процесуального кодексу України. Досліджено питання підсудності спадкових справ, вимоги до процесуальних документів, особливості розгляду спадкових справ у порядку спрощеного провадження. Розглядаються питання формування судової практики та впливу Верховного Суду на застосування судами законодавства про спадкування.

Ключові слова: спадкування, спадкоємці, склад спадщини, спадкове право.

ПЕЧЕНИЙ О. Особенности разрешения споров о наследстве в контексте обновления процессуального законодательства.

В статье анализируются особенности разрешения споров о наследстве в связи с принятием новой редакции Гражданского процессуального кодекса Украины. Исследованы вопросы подсудности наследственных дел, требования к процессуальным документам, особенности рассмотрения дел о наследстве в порядке упрощенного искового производства. Рассматриваются вопросы формирования судебной практики и влияния Вер-

ховного Суда на применение судами законодательства о наследовании.

Ключевые слова: наследование, наследники, состав наследства, наследственное право

PECHENIY O. Features of permission of cases about an inheritance in the context of update of judicial legislation.

In the article the analysis of inheritance as an object of the inherited and processual legalrelationships and category of the inherited right is realized. In addition, in the article the analysis of features of permission of cases is carried out about an inheritance in connection with acceptance of new release of Civil code of procedure of Ukraine. The author probed the questions of cognizance of cases about an inheritance, requirements to the judicial documents, features of consideration of caseses about an inheritance in order of the simplified lawsuit proceeding.

The features of the simplified production are examined in matters about an inheritance.

In the article are formulated the signs of judicial cases about an inheritance, related to subject composition, matter of action, inheritance time, other descriptions. The analysis of the judicial adjusting of the escheated inheritance is conducted. In cases about the escheated inheritance the organs of local self-government participate necessarily.

The author affected the questions of forming of judicial practice, roles of Supreme Court in correct application of legislation courts about an inheritance.

A circleof legally meaningful actions, which may be inherited from the side of subjectsof the inherited legal relationships, is outlined. Composition of inheritance,the right and obligations, whose carrier during the life was the testatorhimself, is analyzed. It is proved, that the composition of inheritance besidesrights and obligations can also includes possibilities and permissions, given bythe law.

Key words: inheritance, heirs, composition of inheritance, law of succession.